

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.050>

УДК 81'366.544

Р.О. КОЦА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: rgomonai@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

ПРО ЗМІНИ І ДОПОВНЕННЯ ДО ПРАВОПИСУ ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА

---

*У статті виокремлено й проаналізовано зміни в буквених позначеннях голосних і приголосних звуків та в їх чергуваннях, що запропоновані в «Українському правописі» 2019 р. Умотивовано потребу запровадити норму про вживання букви **и** на початку слова перед **н** та **р**; подати правила про передавання на письмі дзвінких і глухих приголосних звуків; увести норму про чергування **[г]** — **[ж]** під час словотворення; уточнити норми про вживання **в** на початку слова та речення перед наступним приголосним. Обґрунтовано причини внесення фонетичних змін на тлі історично сформованих закономірностей розвитку української мови та сучасної мовної практики.*

Ключові слова: правописна норма, голосні та приголосні звуки, буквени позначення, чергування приголосних, чергування голосних.

До заміни деяких фонетичних норм, кодифікованих у різних виданнях «Українського правопису», мовознавці закликали неодноразово. Найгостріші дискусії спричиняли насамперед принципи правописотворення, оскільки «у виробленні (чи зміні) правил УП застосовувалися в різні часи різні критерії, а звичайно різні комбінації критеріїв, але, як правило, не ставлено питання про міру доцільності саме даного критерія або його поєднання з іншими критеріями в тій чи тій пропорції» (Шевельов, 1995, с. 3). З одного боку, науковці спиралися на об'єктивні, історично сформовані особливості розвитку української літературної мови, а з іншого, — на ті вже досить тривкі традиції, які склалися в мовній практиці українців (Колібаба, 2021, с. 36). Однак, як зазначав Ю.В. Шевельов, тільки «увага до розумного збереження мовних підсистем, як

Цитування: Коца Р.О. (2023). Про зміни і доповнення до правопису частин основи слова. *Українська мова*, 1(85), 50–61. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.050>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

фонематичної так і морфологічної, і увага до історичної традиції, дві засади, занедбані або відкидані донедавна, обидві з постійною увагою до тенденцій сучасного розвитку, повинні стати неодмінними в регулюванні правопису, але не до меж перекручення або ігнорування уже вкорінених фактів сучасної живої мови» (Шевельов, 1995, с. 6).

Фонетико-морфологічні норми, що «потребують модифікації або зміни» (Німчук, 2002, с. 34), уперше було переглянуто в «Українському правописі. Проєкти найновішої редакції» 1999 р. У ньому, зокрема, уточнено вживання букви **г** в українських словах згідно з їх вимовою, сформульовано нове правило написання **и** на початку питомих, незапозичених українських слів перед **н** та **р**, унормовано чергування [г] — [дж] під час словотворення та [г] — [дз'] під час словозміни. Запропоновані нововведення В.В. Німчук аргументовано проаналізував у додатку до проєкту — «Проблеми українського правопису в ХХ ст.» (Німчук, 1999), а також у праці «Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст.» (Німчук, 2002).

У пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати найважливіші проблеми правопису частин основи слова, передусім буквені позначення деяких голосних і приголосних звуків, уживання **и** на початку слів перед **н** і **р**, чергування **г** з іншими приголосними під час словозміни та словотворення, правопис дзвінких приголосних у позиції перед глухим приголосним та ін. Зміст цих норм будемо порівнювати з нормами, викладеними в «Українському правописі» 1993 р. та з деякими його попередніми виданнями.

В «Українському правописі» 2019 р., як і в інших його редакціях, подано правила позначення деяких звуків на письмі за допомогою букв та нелітерних знаків. Оскільки правопис слів, у яких дотримано одну з особливостей графіки української літературної мови — кожному її звуку відповідає окрема буква, не становить труднощів, то правила щодо буквених позначень голосних і приголосних звуків доцільно подавати вибірково.

Особливість графічної системи української мови полягає в однозначній кореляції між звуком і буквою, тобто кожен звук має переважно свою букву для його позначення. Однак є букви, які можуть передавати два звуки, або для позначення одного звука може бути вжито дві букви. Зокрема, буква **щ** завжди передає два звуки [ш] і [ч], а буква **ї** — [й] та [і]; букви **я**, **ю**, **є** у трьох позиціях позначають по два звуки й один звук, якщо їх ужито для позначення м'якості попереднього приголосного; дві букви **д** і **ж** позначають один звук [дж], а **д** і **з** — звук [дз]. В «Українському правописі» 2019 р. внормовано лише вживання букв **ї** (УП 2019, § 3) та **я**, **ю**, **є** (там само, § 4). Поза кодифікацією залишилися буквені позначення приголосних звуків [дж], [дз], вимова й правопис яких не збігаються, та вживання букви **щ** для передавання сполучення двох звуків [шч]. Їх варто додати до «Українського правопису», як було зроблено в «Українському правописі. Проєкті найновішої редакції» 1999 р. (УП 1999, § 16—17).

Під час унормування буквених позначень голосних і приголосних звуків потрібно враховувати лінгвістичні чинники, зокрема фонетичні

закони української мови. Оскільки звуки вимовляємо не ізольовано, а у звуковому потоці зв'язного мовлення, то вони зазнають фонетичних змін (редукція голосних, вокалізація приголосних, асиміляція голосних і приголосних звуків та ін.). Кодифікація правопису буквених позначень звуків, що зазнають позиційних і комбінаторних модифікацій, забезпечить графічну однотипність морфем незалежно від тих звукових змін, які можуть відбуватися в цих морфемах у мовленнєвому потоці.

Нині спостерігаємо виразну нівеляцію норми про чітку вимову дзвінких приголосних наприкінці та всередині слова перед глухими, що призводить до помилок і на письмі. З огляду на це пропонуємо додати правила про правопис букв, які позначають дзвінки та глухі приголосні звуки, що дасть змогу зберегти одну з диференційних рис української мови. А саме:

1. Дзвінки приголосні в українській літературній вимові завжди звучать дзвінко — і в кінці слова (*гриб, плід, вуз, важ, міг*), і перед глухими приголосними (*ри́бка, га́дка, везти́, ду́жка, могти́*). Виняток становить звук [ґ], який у словах *ле́гко, во́тко, ні́гті, кі́гті, дьо́гтю, дігтя́р* (і похідних) вимовляємо як [x]: [лѐхко], [вѐхко] і т. д. В інших словах звук [ґ] і перед глухими не втрачає своєї дзвінкості: *лягти́, могти́, бігти, сте-регти́, тягти́, одягти́, домі́ся*.

2. Передавання дзвінких приголосних [б], [д], [з], [ж], [г], [ґ] перед глухими приголосними та в кінці слова перевіряємо за допомогою слів того самого кореня або утворенням іншої форми того самого слова так, щоб після цих приголосних стояли голосні: *голу́бка (голу́бочка), жерд́ка (жерди́на), ка́зка (ка́зочка), ло́жка (ло́жечка), бере́гти (обері́гати)*; *зуб (зу́ба), обі́д (обі́ду), моро́з (моро́зу), ніж (ножа́), бе́рег (бе́рега), гля́г (гля́гу)*.

3. Глухі приголосні кореня перед дзвінками на письмі зберігаємо. Деякі глухі приголосні перед дзвінками у вимові вподібнюються до парних їм дзвінких: *про́сьба* [про́з'ба], *моло́тьба́* [молод'ба́] та ін. Правопис цих приголосних перевіряємо за допомогою слів того самого кореня або утворенням іншої форми того самого слова так, щоб після цих приголосних стояли голосні: *боро́тьба́ — боро́тися, про́сьба — проси́ти, моло́тьба́ — молоти́ти, повсякде́нний — вся́кий день*.

В «Українському правописі» 2019 р., порівняно з його виданням 1993 р., розширено перелік загальних назв із буквою ґ, зокрема додано слова *телготи́ти, герге́лі, гонт(а), гуральня, дри́гати і дрига́ти, ремига́ти*. Зазначимо, що цей перелік слів не є вичерпним. У цьому ж пункті подано вихідні й похідні слова: *а́русовий, газдува́ти, гвалтува́ти, гратча́стий, ґрунто́вий, ґрунтува́ти(ся), ґу́дзиковий, ґу́лька, прога́вити* тощо. Перелік власних назв доповнено топонімами України (цього не було в попередній редакції): *Горга́ни* (гірський масив), *Горо́нда, У́ля* (села на Закарпатті), а також розширено перелік прізвищ: *Галага́н, Галято́вський, Ге́ник, Герза́нич* та ін. На нашу думку, варто було б умотивувати кодифікацію таких топонімів і прізвищ із ґ, адже серед них є і локальні назви.

Повернення букви ґ до українського алфавіту спричинило гіперкоректність із вимовою звука [ґ] у тих словах, де для цього немає жодних

етимологічних підстав, наприклад: *газета, регіон, інтелігент, сегмент* тощо. Тому пропонуємо додати до § 6 примітку про ненормативність уживання [г] у загальних назвах іншомовного походження.

В «Українському правописі» 2019 р. зроблено спробу графічно закріпити варіантне написання **и** та **і** в початковій позиції в окремих словах і в такий спосіб розширити сферу функціонування цього звука в сучасній українській літературній мові. На відміну від «Українського правопису» 1993 р., у двох словах дозволено, крім початкового **і**, уживати варіант із голосним **и**: *ірій / ірій, ірод / ірод*. Новою, порівняно з попередніми виданнями «Українського правопису», є норма про вживання букви **и** на початку окремих вигуків і часток (*ич!*, *ич який*), дієслова *ікати* та похідного від нього іменника *ікання*, деяких загальних і власних назв, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: *ийбён, ир, Ич-оба́, Кім Чен Ин* (УП 2019, с. 11).

Останньою нормативною публікацією, у якій дозволяли писати в певній позиції на початку слів **и**, були «Найголовніші правила українського правопису» (1921), де зазначено: «З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**)», проте у примітці застережено: «але перед **н** можна писати **и**: *иный, инколи, иней, иноді*» (Кримський, 1921, с. 3). Однак у проєкті «Українського правопису» 1926 р. та «Українському правописі» 1928 р. категорично визначено: «В початку слова **и** ніколи не пишеться, тільки **і**: *Иван, ити, иный, иноді, инколи, иній, Ирод*» (УП 1926, с. 10; УП 1928, с. 4). Це було зроблено для спрощення ортографії, за припущенням В.В. Німчука, не без впливу галицького узусу (Німчук, 2002, с. 34). На думку Ю.В. Шевельова, «причину виключення **и** на початку слова треба шукати в дуже типовому, але й дуже невідповідному, вже згадуваному нахилі до спрощення, який не бере до уваги ні справжнього стану мови, ні її історичного розвитку» (Шерех, 1998, с. 240).

Таке спрощення ортографії, що не відповідало фонетичній (звуковій) і фонематичній системам української мови, призвело до їх руйнування, бо під впливом написаного в українському мовленні почав зникати початковий [и] (Фаріон, 2009, с. 55), хоч ортоепійні словники інколи рекомендували його вимовляти (Курс СУЛМ I, с. 164). Поступово це явище спровокувало зміну ортоепійної норми, а пізніше — зміни у фонологійній системі української мови внаслідок заперечення повноправного статусу фонемі /и/.

З огляду на те, що початковий **и**, за спостереженнями В.В. Німчука, послідовно вживаний перед приголосними **н** та **р**, в «Українському правописі. Проєкті найновішої редакції» 1999 р. рекомендовано писати його в цих позиціях. Запропоноване правило проілюстровано такими словами: *инак, инако, инакомовний* (та інших складних слів із першим компонентом *инако-*), *инакше, инакий, инде, инколи, инкуди, иноді, иноземний* (та інші складні слова з першою частиною *ино-*), *иносе (инось), иный, иномовний* тощо; *иній*; у давно засвоєному номені *индик* та похідних від нього утвореннях: *индича(тко), индичачий, индиченя, индичий, индичина,*

индичитися, индичка, индичник; иржа, иржавий, иржавинка, иржавіння, иржавіти, иржаво, иржастий; иржати, иржання, ирій (пор. *вирій*); у давньо засвоєному *ирод*; у звуконаслідувальному дієслові *икати* (пор. *гикати*) і похідних від нього *икавка, икання, вигуків ич!* (Німчук, 2002, с. 35).

Суперечності в написанні початкових **и** / **і** зумовлені історичними змінами фонетичної системи української мови. Наприкінці XIII—XIV ст. відбулося злиття звуків ***і** [**і**] та ***у** [**ы**] (Шевельов, 2002, с. 481), унаслідок чого утворився проміжний звук середнього піднесення [**и**]. Отже, в українській мові сталися дві фонетичні зміни: [**ы**] → [**и**], [**і**] → [**и**]. Однак правопис того часу не дає підстав сказати достеменно, коли ця зміна відбулася і чи охопила вона всі слова і всю територію України. Ю.В. Шевельов припускав, що злиття давніх ***і** [**і**] та ***у** [**ы**] дало різні результати в різних наріччях української мови: [**і**] високого піднесення переднього ряду, перед яким не пом'якшувалися попередні приголосні, у північному; [**і**] високо-середнього піднесення передньо-середнього ряду в південно-східному та [**и**] середнього піднесення передньо-середнього ряду в південно-західному (там само, с. 836).

До цієї зміни звукові [**і**] на початку слова завжди передував [**ј**] (там само, с. 769). У слабкій позиції [**і**] після [**ј**] у складах на початку слова занепадав (там само, с. 346), а звукосполучення приголосний + [**ј**] «дещо згодом спрощувалося внаслідок занепаду [**ј**]: *јігълъка > *јголка > *голка*» (там само). У деяких словах початковий [**ј**] міг зберігатися, що залежало насамперед «від морфемної будови слова та найчастотніших контекстів, у яких він виступав» (там само, с. 348). Відповідно в сучасній українській мові маємо чергування [**і**] з нулем звука (*ігра* — *гра*) чи [**і**] з [**й**] (*іти* — *йти*). Однак, як зазначав Ю.В. Шевельов, «у цілому йшлося не про якийсь усеохопний звуковий закон, а про аналогію, що вступала чи не вступала в дію залежно від оточенневих чинників» (там само). Це явище відбито й у діалектах. Пор.: укр. літ. *гра*, діал. *игра* (Піпаш, 2005, с. 71), *йгра, йєгра* (Онишкевич, 1984, с. 332), *ігра* (ЕСУМ I, с. 587); укр. літ. *голка*, діал. *гла, егла, игла, ігла* (ЕСУМ I, с. 549) та ін.

Наголошеність [**і**], незалежно від його походження, унеможлилювала його занепад чи участь у чергуванні: *іволга, іго, іграшка, іній, іскра, істина, істик* (Шевельов, 2002, с. 346).

У середньоукраїнську добу відтягнення назад і пониження артикуляції голосного [**і**] спричинило використання в цій позиції звука [**и**] (там само, с. 846). Зміна [**і**] > [**и**] призвела і до втрати початкового [**ј**] (там само, с. 581), який міг стояти тільки перед «м'яким» [**і**]. Така послідовна заміна характерна насамперед для гуцульських говірок: *икати, инакий, иний, инако, инчий, искра, истик* тощо (Піпаш, 2005, с. 71—72). Водночас на Поділлі поширені форми *інакше, іней, іскра* (Шевельов, 2002, с. 580), що свідчить про вимову [**і**] зі збереженням початкового [**ј**] і, очевидно, про відсутність переходу [**і**] > [**и**] в цьому регіоні. У сусідніх із ним наддністрянських говірках паралельно вживають *іней / іній, іно, іскра, індик* та *иней / гиней, истик / гистик, гиндик* (Шило,

2008, с. 133). Форми з протетичним [г] є давніми і поширені на значній території України, напевно, одночасно з переходом [і] > [и]. Лексему *гіндик* зафіксовано й у фразеологізмах східностепових говірок (Грица, 1996). Цікавою є форма *гіндик*, що її вживають паралельно з *індик* у західнополіських говорах (Аркушин, 2000, т. 1, с. 200). Наявність [і] в обох лексемах свідчить про появу [і] високого піднесення переднього ряду внаслідок злиття давніх *і [і] та *у [ы], що виник через відсутність переходу [ě] → [і] у зв'язку з його дифтонгізацією. Форма з початковим [й] відбиває давню вимову, коли звукові [і] на початку слова завжди передували [j]. Форма з [г] є типовою для Західного Полісся і Волині, адже поширення протези [г] відбувалося саме із цієї території (Шевельов, 2002, с. 581).

Вплив на розвиток фонетичної системи української мови мали й інші зміни, що їх датують середньоукраїнським періодом. Насамперед це перехід [ě] → [і], який, очевидно, відбувся пізніше, ніж злиття давніх *і [і] та *у [ы], «бо тоді це призвело б до повного злиття всіх трьох згаданих давньоукраїнських голосних» (там само, с. 543). Так в українській мові з'явився новий звук [і], а з ним і значна кількість слів із початковим [і], насамперед запозичених з латинської та польської мов. Крім того, у XVII ст. спостерігаємо надпоширення [і] на місці [и] в багатьох позиціях (там само, с. 771—779). Така ситуація, імовірно, впливала на вимову початкових [і] / [и] різного походження. Звук [и] зберігся практично недоторканим, якщо до нього додавався протетичний приголосний (там само, с. 846): *гикавка*, *вирій* та ін. В інших позиціях почалося «хитання». Зокрема, у словнику Є. Желехівського та С. Недільського зафіксовано два варіанти лексеми *інший* — *інчий* та *инчий* (1885—1886 Жел. I, с. 327). Натомість М.П. Драгоманов послідовно використовував букву *и* у словах *инакше*, *иноді*, *инчих*, *між инчим* (Драгоманов, 1862). І.П. Котляревський, без сумніву, вимовляв [и] у слові *инчий*: *У викна де-яки глядили, А **ынчий** був наверхь ворот* (Виргілієва Енеїда, с. 15); *И де-где **ынчого** ты часу И крыхты хлиба не найдеш* (там само, с. 24). Усупереч правилам НТШ Б.Д. Грінченко 99 загальних назв, згідно з наддніпрянською вимовою, подав із початковою буквою *и*: *идол*, *ижиця*, *икати*, *илкий*, *инакий* і похідні від нього, *индик*, *иржа*, *Ирид* (*Ирод*), *искра*, *ич* та багато ін. (1907—1909 Гр. II, с. 192—194).

Очевидно, на початку XX ст. склалася ситуація, коли значну кількість слів вимовляли з початковим [і], а деякі питомі чи давно засвоєні — з [и]. Імовірно, навіть слова з початковим [и] мали неоднакову вимову не тільки на різних територіях, але й у межах однієї. Зокрема, у сучасних лемківських говірках паралельно вживають *іначе* / *инакше*, *індик* / *индичка* (Пиртей, 2001, с. 145—146), у бойківських — *инчий* / *інчий* / *йенчий* (Онишкевич, 1984, с. 325) тощо. З огляду на це правописна комісія 1928 р. вирішила спростити правило та ввирнувала написання букви *і* на початку слів, залишивши в такий спосіб питому вимову [и] в багатьох словах поза кодифікацією.

Іншим за походженням є звук [і] у словах *іржа*, *іржати* та похідних від них. У XV ст. в українській мові почала діяти тенденція до повного усунення складів із двома верхів'ями звучності, тобто із сонорним звуком у скупченні приголосних (Шевельов, 2002, с. 590). Застосування протетичних голосних перед [р], [л] і [м], за якими йшов приголосний, активно відбувалося в XV—XVI ст. (там само). Типовим стало використання протетичного [и], за винятком деяких північноукраїнських ([о]) та лемківських ([о], [а]) говірок. Унаслідок звукової еволюції з'явилося початкове *ир-*. Наприклад: *иржа* (< *гъж-), *иржанець* 'різновид трави' (< *гъж-), *иржати* (< *гъж- — *гъж-) та ін. (там само). Форма *иржати* і сьогодні є панівною у східнополіських говірках (Мареев, 2019, карта № 27), на Полтавщині, Київщині, Черкащині, Поділлі (АУМ I, карта № 24), у Харківській і Донецькій обл. (АУМ III, карта № 60). Варіант із протетичним [г] — *гиржати*, *гиржа* зафіксовано в подільських (АУМ II, карта № 23) та наддністрянських (Шило, 2008, с. 91) говірках. Більшості говорів південно-західного наріччя притаманна також форма *ржати* (АУМ II, карта № 23) без протетичного голосного.

Отже, [и] перед приголосним [р] на початку слів виник як протетичний голосний тоді, коли вже відбулося злиття давніх *і [і] та *у [ы], тому вимова початкового [и] в таких лексемах є закономірною та історично вмотивованою. Однак правописні правила, за якими узвичаювали вживання на початку слів тільки і, спричинили й часткову зміну *ир-* на *ір-*, що засвідчує й АУМ.

На основі аналізу мови творів українських письменників XIX — першої третини XX ст., різних мовознавчих праць, а також діалектного мовлення В.В. Німчук дійшов висновку, що «послідовно початковий *и* виступає перед приголосними *н* та *р*» (Німчук, 2002, с. 35). Для збереження цих історично сформованих закономірностей, простежуваних і в сучасній мовній практиці, пропонуємо ввести до «Українського правопису» норму про вживання букви *и* перед *н* та *р* на початку питомих українських і деяких давно запозичених слів.

В «Українському правописі» 2019 р. виокремлено спеціальний підрозділ про чергування приголосних під час словозміни та словотворення. Попри те що більшість із запропонованих норм була в попередніх виданнях «Українського правопису», їх виділення показове, тому що сприяє формуванню системнішого уявлення про різноманітність чергувань приголосних в українській мові.

Уважаємо за доцільне ввести норму про чергування [г] — [ж] у позиції перед наступним приголосним під час словотворення: «Г чергується із ж в іменниках перед суфіксом *-к-* (*гирліга* — *гирліжска*, *гирліжечка*; *дзіга* — *дзіжска*) та у присвійних прикметниках перед суфіксом *-ин-* (*Гаджета* — *Гаджэжин*, *Гога* — *Го́жин*, *Ломата* — *Ломажин*)».

Проблема чергування [г] зумовлена вживанням у діалектах звуків [дз'] під час словозміни (*дзидзі*, *мамалидзі*) та [дж] під час словотворення (*дзиджска*, *мамалиджска*). Таку норму запропонував додати до «Україн-

ського правопису» В.В. Німчук (Німчук, 2002, с. 46). Однак чергування [г] — [дз'] і [г] — [дж] локально обмежені й послідовно відбиті тільки в деяких південно-західних говірках. У літературній мові вони не закріпилися, залишилися усталені чергування [г] — [з'], [г] — [ж], зафіксовані, зокрема, у «Словарі української мови» за ред. Б.Д. Грінченка (1907—1909), «Граматиці української мови» В.І. Сімовича (1919), «Українському правописі (проекті)» 1926 р., «Українському правописі» 1928 р., «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича (1929), «Нормах української літературної мови» О.Н. Синявського (1931), «Словнику слів, у літературній мові не вживаних» І. Огієнка (1934) та інших мовознавчих працях.

З огляду на те, що в «Українському правописі» 2019 р. норми про зміни приголосних перед **-ськ-**(-ий) викладено й у першому розділі «Правопис частин основи слова», і в четвертому «Правопис власних назв», пропонуємо в § 19 «Зміни приголосних перед **-ськ-**(-ий), **-ств-**(о)» серед прикладів подати тільки загальні назви (і від назв народів), а прикметникові форми на **-ськ-**(-ий) від власних географічних назв перенести до § 153 «Правопис прикметникових форм від географічних назв» (УП 2019, с. 190).

В «Українському правописі» 2019 р. значно розширено, порівняно з «Українським правописом» 1993 р., правила вживання прийменників **у**, **в** і початкових **у-**, **в-**; сполучників, часток **і**, **й** та початкових **і-**, **й-**, прийменника **з** і його варіантів **із**, **зі** (**зо**), проте визначені позиції не є вичерпними.

Питання вноормування правил позиційного чергування голосних та приголосних є складним, дискусійним, адже, на думку одних дослідників, «вимоги милозвучності змушують зважати в кожному випадку на конкретні фонетичні умови — на кінцевий приголосний попереднього слова і на початковий звук або звукосполучення — наступного, на темп мовлення, ритміку» (Матвієнко, 1965, с. 72). Інші вважають, що «надмірний формалізм у правописних нормах щодо збігів приголосних сприятиме, з одного боку, появі численних випадків порушень норми, оскільки правопис не враховує вимог мелодики конкретної фрази та індивідуального мовного чуття українця» (Куньч, 2021, с. 205), а з іншого, — цілковита орієнтація на евфонію «пропагуватиме абсолютне свавілля в мові» (Матвієнко, 1965, с. 72). Тому в «Українському правописі» 2019 р. застосовано переважно формалізований принцип для опису всіх позицій, у яких потрібно вживати зазначені приголосні та голосні, хоч у примітці наголошено: «У художньому тексті трапляються відхилення від правил уживання прийменників **у**, **в** і початкових **у-**, **в-**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора» (УП 2019, с. 27).

Пропонуємо деякі корективи до правил про позиційне чергування **у/в**. Вони стосуються можливості вживання прийменника **в** на початку речення і префікса чи кореневого **в-** на початку слова перед наступним приголосним. У цій позиції звук **[в]** вокалізується, тобто вимовляється як **[у]**-нескладовий, усуваючи в такий спосіб немилослівність (Куньч, 2020, с. 83). З огляду на це вважаємо, що норму про вживання прийменника **у** на початку речення та префікса чи кореневого **у-** на початку

слова перед наступним приголосним потрібно формулювати із застереженням «завичай», а примітку 1 § 23 (УП 2019, с. 25) уточнити так: «Залежно від мелодики фрази та відповідно до мовного чуття автора можна вживати прийменник **в** на початку речення та **в-** на початку слова перед наступним приголосним: ***В** лісі пахло квітами; **В**горі яскраво сяяло сонце; **В**наслідок зливи пошкоджено дороги*». Такі корективи сприятимуть «усуненню штучності у вживанні прийменників-префіксів **у / в** та забезпеченню ширших можливостей для природного розвитку процесу їх оформлення в чіткі й незаперечні закономірності» (Куньч, 2020, с. 84).

Отже, нові правила та доповнення до деяких із попередніх правил, запропоновані в «Українському правописі» 2019 р., безперечно, потрібні. Однак, зважаючи на історично сформовані особливості української мови та сучасні тенденції мовної практики, пропонуємо внести зміни, які сприятимуть подальшому вноормуванню правопису частин основи слова, зокрема: 1) запровадити норму про вживання букви **и** на початку питомих українських та деяких давно запозичених слів перед **н** та **р**; 2) подати правила про передавання на письмі дзвінких і глухих приголосних звуків; 3) увести норму про чергування [г] — [ж] під час словотворення; 4) подати в різних розділах правопису правила про чергування приголосних перед суфіксом **-ськ-(ий)** у прикметниках, утворених від загальних назв і від власних географічних назв, що посприяє усуненню повторень; 5) уточнити норми про вживання **в** на початку слова та речення перед наступним приголосним.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУМ — *Атлас української мови: у 3 т.* (1984—2001). Київ: Наукова думка.

Гр. — Грінченко Б. (упор.). (1907—1909). *Словарь української мови: у 4 т.* Київ.

ЕСУМ — Мельничук О.С. (ред.). (1982). *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* (т. 1: А—Г). Київ: Наукова думка.

Жел. — Желеховский Е., Недільский С. (упор.). (1885—1886). *Малоруско-німецкий словарь: у 2 т.* Львів.

Курс СУЛМ — Булаховський Л.А. (ред.). (1951). *Курс сучасної української літературної мови.* Т. 1. Київ: Радянська школа.

УП 1926 — *Український правопис (проект).* (1926). Харків: ДВУ.

УП 1928 — *Український правопис.* (1929). Київ: ДВУ.

УП 1993 — *Український правопис.* (1993). Київ: Наукова думка.

УП 1999 — *Український правопис. Проект найновішої редакції.* (1999). Київ: Наукова думка.

УП 2019 — *Український правопис.* (2019). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин Г.Л. (2000). *Словник західнополіських говірок: у 2 т.* (т. 1. А—Н). Луцьк: Вежа. *Виргиліева Енеїда, на малоросійській языкъ переложенная И. Котляревскимъ.* (1842).

Харьковъ.
Голоскевич Г. (1929). *Правописний словник.* Харків: Державне видавництво України.

- Грица Т. (1996). *Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області* [авто-реф. дис. канд. філол. наук]. Харків.
- Драгоманов М. (упор.). (1862). *Громада*, 5. Женева.
- Колібаба Л. (2021). Зміни в унормуванні відмінкових закінчень іменників на тлі сучасної мовної практики української професійної спільноти. *Лінгвістичні студії*, 41, 36—48.
- Кримський А.Ю. (1921). *Найголовніші правила українського правопису*. Рівне: Вид. Волин. Коопер. вид-ва.
- Куньч З. (2020). Тенденції внормування правил позиційного чергування у/в на початку ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 72, 76—86.
- Куньч З. (2021). Проблема дотримання норм позиційного чергування у//в у сучасних наукових статтях технічного профілю. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 31, 205—218.
- Марєєв Д.А. (2019). *Атлас східнополіських говірок*. https://www.researchgate.net/publication/349004862_The_Atlas_of_the_Eastern_Polissya_Dialects
- Матвієнко А.М. (1965). Префіксальні у—в. *Українська мова в школі*, 1, 71—73.
- Німчук В.В. (1999). Проблеми українського правопису в ХХ ст. *Український правопис. Проект найновішої редакції* (с. 242—333). Київ: Наукова думка.
- Німчук В.В. (2002). *Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст.* Київ.
- Огієнко І. (1934). *Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних*. Жовква: Друкарня оо. Василян.
- Онишкевич М.Й. (1984). *Словник бойківських говірок: у 2 ч. (ч. 1: А—Н)*. Київ: Наукова думка.
- Пиртей П.С. (2001). *Словник лемківської говірки: матеріали до словника*. Legnica — Wrocław.
- Піпаш Ю.О., Галас Б.К. (2005). *Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)*. Ужгород: Вид-во Ужгородського нац. ун-ту.
- Синявський О. (1931). *Норми української літературної мови*. Харків — Київ: Література і мистецтво.
- Сімович В. (1919). *Граматика української мови: для самонавчання та в допомогу шк. науці*. 2-ге вид. Київ — Ляйпціг: Українська накладня.
- Фаріон І. (2009). *Правопис — корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір*. Львів: Свічадо.
- Шевельов Ю. (1995). Про критерії в питаннях українського офіційного правопису. *Мовознавство*, 2—3, 3—7.
- Шевельов Ю. (2002). *Історична фонологія української мови* [перекл. з англ. С. Вакулєнка, А. Даниленка]. Харків: Акта.
- Шерех Ю. (1998). Так нас навчали правильних проізношеній. *Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології* (т. 3, с. 203—249). Харків.
- Шило Г. (2008). *Надністрянський регіональний словник*. Львів — Нью-Йорк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.

Статтю отримано 10.01.2023

LEGEND

АУМ — *Atlas of the Ukrainian language: in 3 vols.* (1984—2001). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Гр. — Hrinchenko, B. (Ed.). (1907—1909). *Dictionary of the Ukrainian language: in 4 vols.* Kyiv (in Ukrainian).

ЕСУМ — Melnychuk, O.S. (Ed.). (1982). *Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols.* (Vol. 1: А—Г). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Жел. — Zhelekhivskiy, J., & Nedilskyi, S. (Eds.). (1885—1886). *Ukrainian-German dictionary: in 2 vols.* Lviv (in Ukrainian).

- Курс СУЖИМ** — Bulakhovskiy, L.A. (Ed.). (1951). *Course of modern Ukrainian literary language*. Vol. 1. Kyiv (in Ukrainian).
- УП 1926** — *Ukrainian spelling (project)*. (1926). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian).
- УП 1928** — *Ukrainian spelling. The first edition*. (1929). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian).
- УП 1993** — *Ukrainian spelling. The fourth edition*. (1993). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- УП 1999** — *Ukrainian spelling. Project of the newest edition*. (1999). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- УП 2019** — *Ukrainian spelling*. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Arkushyn, H.L. (2000). *Dictionary of West Polissia subdialect: in 2 vols.* (Vol. 1: A—N). Lutsk: Vezha (in Ukrainian).
- Drahomanov, M. (Ed.). (1862). *Hromada, 5*. Zheneva (in Ukrainian).
- Farion, I. (2009). *Is spelling a language corset? Ukrainian spelling as a cultural and political choice*. Lviv: Svichado (in Ukrainian).
- Holoskevych, H. (1929). *Spelling dictionary*. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian).
- Hrytsa, T. (1996). *Phraseology of the dialects of Huliaipole district of Zaporizhzhia region* (Extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv (in Ukrainian).
- Kolibaba, L. (2021). Changes in the normalization of case endings of nouns against the background of modern language practice of the Ukrainian professional community. *Linguistic Studies, 41*, 36—48 (in Ukrainian).
- Krymskyi, A.Yu. (1921). *The most important rules of Ukrainian spelling*. Rivne: Vyd. Volyn. Kooper. vyd-va (in Ukrainian).
- Kunch, Z. (2020). Trends in normalization of the rules in positional rotation of “y” and “b” in the early XX century. *Visnyk of Lviv University. Series Philology, 72*, 76—86 (in Ukrainian).
- Kunch, Z. (2021). The problem of spelling norms compliance with the positional alternation of “y” and “b” in modern scientific articles of technical profile. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst, 31*, 205—218 (in Ukrainian).
- Marieiev, D.A. (2019). *Atlas of East Polissia dialects*. https://www.researchgate.net/publication/349004862_The_Atlas_of_the_Eastern_Polissya_Dialects (in Ukrainian).
- Matviienko, A.M. (1965). Prefixes u—v. *Ukrainska mova v shkoli, 1*, 71—73 (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (1999). Problems of Ukrainian orthography in the 20th century. *Ukrainian spelling. Project of the newest edition* (pp. 242—333). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (2002). *Problems of Ukrainian orthography of the 20th and early 21st centuries*. Kyiv (in Ukrainian).
- Ohiienko, I. (1934). *Dictionary of local words not used in the literary language*. Zhovkva: Drukarnia oo. Vasyliian (in Ukrainian).
- Onyshkevych, M.J. (1984). *Dictionary of Boyki dialect: in 2 vols.* (Vol. 1: A—N). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Pipash, Yu.O., & Halas, B.K. (2005). *Materials for a dictionary of Hutsul dialect (Kosivska Polyana and Rosishka, Rakhiv district, Zakarpattia region)*. Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorodskoho nats. un-tu (in Ukrainian).
- Pyrtai, P.S. (2001). *Dictionary of Lemki dialect: materials for the dictionary*. Legnica — Wrocław (in Ukrainian).
- Sherekh, Yu. (1998). This is how we were taught the correct pronunciation. *Sherekh, Yu. Thresholds and the place beyond thresholds. Literature. Art. Ideologies* (Vol. 3, pp. 203—249). Kharkiv (in Ukrainian).

- Shevelov, Yu. (1995). About criteria in matters of Ukrainian official spelling. *Movoznavstvo*, 2–3, 3–7 (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2002). *Historical phonology of the Ukrainian language*. Kharkiv: Akta (in Ukrainian).
- Shylo, H. (2008). *Upper Dnister regional dictionary*. Lviv — New York: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Simovych, V. (1919). *Grammar of the Ukrainian language*. The second edition. Kyiv — Liaiptsih: Ukrainska nakladnia (in Ukrainian).
- Syniavskiy, O. (1931). *Norms of the Ukrainian literary language*. Kharkiv — Kyiv: Literatura i mystetstvo (in Ukrainian).
- Vyrhylieva Eneyda, na malorossiiskii yazyk perelozhennaia I. Kotliarevskym*. (1842). Kharkov (in Ukrainian).

Received 10.01.2023

Ruslana Kotsa, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher
in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: rgomonai@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

ABOUT CHANGES AND ADDITIONS TO THE SPELLING OF PARTS OF THE BASIS OF THE WORD

The article analyzes the most important problems of spelling parts of the base of a word, primarily the letter designation of some vowel and consonant sounds, the use of **и** at the beginning of words before **н** and **п**, the alternation of **р** with other consonants during word change and word formation, the spelling of voiced consonants in the position before a voiceless consonant, etc. We compared the content of these norms with the norms of “Ukrainian Spelling” of 1993 and with some of its previous editions.

Linguists have repeatedly called for the replacement of some phonetic norms codified in various editions of “Ukrainian Spelling”. They were reviewed for the first time in “Ukrainian Spelling. Projects of the latest edition” 1999. But this spelling was not adopted. New rules and additions to some of the previous rules proposed in “Ukrainian Spelling” 2019 are definitely needed.

However, taking into account the historically formed peculiarities of the Ukrainian language and modern trends in language practice, we suggest making changes that will contribute to the further normalization of the spelling of parts of the base of the word. In particular: 1) introduce the norm of using the letter **и** at the beginning of specific Ukrainian and some long-borrowed words before **н** and **п**; 2) submit rules on the transmission of voiced and unvoiced consonant sounds in writing; 3) to introduce the norm of alternating [**р**] — [**ж**] during word formation; 4) submit in various sections of spelling the rules on the alternation of consonants before the suffix **-ськ-**(**ий**) in adjectives formed from common names and from proper geographical names, which will contribute to the elimination of repetitions; 5) clarify the rules on the use of **в** / **в-** at the beginning of words and sentences before the next consonant.

Keywords: *spelling of the parts of the base of the word, spelling norm, sounds, letter designations, alternation of consonants, alternation of vowels.*